

ESKİ TÜRKLERDE UMay TANRIÇASI

Giyasettin Geybullayev*

VefaRızayeva**

Eski Türklerin inandıkları Umay adlı bir tanrıçaları vardır. Bu tanrıça Kırgızlarda Umay - Ene, Özbeklerde Umay - Ana, Hakaslarda Umay, Kınıandımlerde Ubay - Ene. Kaçınlerde Umay - Ene v.s. olarak adlandırılmıştır. (I) Bu tanrıça hamile kadınlara ve Özellikle bebeklere hamilik, koruyuculuk eden bir tanrıça olarak bilinmektedir.

Altaylarda yaşayan Sagay adlı bir Türk kavminin inancına göre kadınlara "çocuk küllünü" Umay Ana veriyormuş (2). Yani kadınlar bu tanrıçanın yardımıyla hamile kalırlarmış.(3) Aynı zamanda şöyle bir inanç daha vardır ki. kadın doğum yaparken Umay tanrıçası ona yardımcı olur. (4)

Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının bazılarında şimdiye kadar yaşayan inanca göre Umay tanrıçası 3 yıl (çocuk doğduktan konuşuncaya ve yürüyünceye kadar) çocuğu himaye ediyormuş (5).

Altaylarda yaşayan Türk topluluklarının inançlarına göre Umay tanrıçası kuş şeklindedir. Bu yüzden bazı Türk kavimleri bu tanrıçayı Kuş - Ene olarak da adlandırma kladır.

Aşağıya alınan Azerbaycan klasik şairlerinin eserlerinde de Umay tanrıçasının bir kuş şeklinde tasvir edilmiş olduğu görülmektedir. Şimdi ise Azerbaycan Türklerinde böyle bir tanrıça ismi yoktur.İslam Dini'nin kabulünden sonra bu tanrıçanın unutulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Lakin XI - XVII. yüzyıl Azerbaycan şairlerinin eserlerinde ve ayrı zamanda Kilab - ı Dede Korknt'la da bu tanrıçanın ismi geçmektedir.

Azerbaycan'ın klasik edebiyatında ilk defa bu tanrıçanın ismiyle Katran Tebrizi'de (XI.yy) karşılaşılmaktadır: Vefa kuşu - Hunıa kuşu bu dünyadan kanatlandı." Bu satırlardan Umay tanrıçasının kuş şeklinde tasvir olunduğu anlaşılmaktadır.

XII. yüzyıl Azerbaycan şairi Afzelclün Hakani'ye göre bu tanrıça aynı zamanda saadet kuşudur: "Bir hunıa yüzlünün kuşusun bil". Hakani, bu kuşun kemik yediğinden balıs etmiştir: "Huma kuşu gibi kemik yedim ben" Şaire göre Huma, aynı zamanda akıl sembolüdür." Akıl sahasında Huma adım var."

* Azerbaycan İlimler Akademisi Öğretim Üyesi.

**Ege üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Vefa Rızayeva

Bu tanrıçadan Nizami Gencevi (XII. yy) de bahs etmiştir. Şaire göre bu kuş beyaz renktedir: "Humay ak giydikçe hümayun olur". Nizami açık bir şekilde bu kuşun çocukları gölgesi altında koruduğunu da belirtmiştir: "Bir huma başıma salmıştır gölge." Nizami'den anlaşıldığına göre, onun döneminde Humay kız ismi olarak da kullanılmıştır. İfade etmemiz gerekiyor ki, şimdi bile, Azerbaycan'da Humay, kadın ismi olarak kullanılmaktadır.

XIII.yüzyılda yazılmış olan, fakat yazan belli olmayan "Destan - i Ahmet Harami" adlı Azerbaycan Türkçesiyle olan bir şiirde "Huma idim veli uş dökmüşem Per" sözleri vardır.

Bebeklere hamilik eden Huma tanrıçasının ismi XIII. yüzyılda yaşamış olan Gazi Burhanettin'in Türkçe bir şiirinde de geçmektedir.

Azerbaycan şairi İmadedün Nesimi (XIV.yy) bir Türkçe şiirinde "her kuşun olma/, saadeti, humay tek (gibi) gölgesi" mısrası da vardır.

Aynı yüzyılda yaşamış olan Azerbaycan şairi Şemsettin Esar Tebrizi'nin "Mehr ve Müşteri" şiirinde "Şalım ruhu pervaz etti gökte humay kuşu tek" kelimeleri geçmektedir.

XVI.yüzyılın sonlarında ve XVII.yüzyılın başlarında yaşamış olan Meşihî'nin "Verga ve Giişah" adlı şiirinde "İsterdi ozan ala Humay'ı" mısrası vardır.

XVII.yüzyıl Azerbaycan şairi Saib Tebrizi'nin de Türkçe bir şiirinde "Huma kuşu daycıdı benim, ben doğduğumda" satırından humaym bebelere dayelik (dadılık) eden anne olduğu anlaşılmaktadır. Şair başka bir şiirinde ise "Dünyada kısmetin ne olsa humay şaddır ona, gölgesini salsa kimin üstüne döner muhterem" demiştir. Şair, Humay'm insanların ilk annesi olduğunu yazar: "Bir humadan doğup, sonra Huma olduk biz".

Azerbaycan coğrafyasında milattan önceye ait olan lahitlerde metalden yapılmış kuş resimli asma boncuklar bulunmuştur. Bu boncuklar kadınların mezarlarında bulduklarına göre (6) kadınların o dönemde boyunlarında Umay tanrıçasının sembolü olan kuş resimli boncuklar kullandıkları düşünülebilir.

Karşılaştırma için Uzak Doğu Sibirya'da yaşayan bir Türk topluluğu olan Yakutlarda (Sakalarda) XIX.yüzyılda kadınların ağaçtan yapılmış küçük kuş boncuklar kullandıkları kaydedebiliriz. Ve onu Umay tanrıçasının sembolü olarak kabul ettikleri bilinmektedir. (7) Şunu da kaydedelim ki, yakutlarda yakut kelimesi eski Türkçe s = y değişmesine göre, Sakut. yani sak + ut sözlerinden oluşarak şimdiki Saka kelimesiyle aynıdır. Sakalar Umay tanrıçasına "Ayı - Hıt" demektedir, bu da belirsiz "ayı" ve Eski Türkçe "hıt" yani kutsal kelimelerinden oluşmaktadır. Bu kelimedeki "Hıt" sözcüğü "Avesta"da Anaut (aslı Anahıl) yani "kutsal ana" tanrıçasının adında da açıkça görülmektedir.

İran kökenli halkların mitolojisinde de Humay tanrıçasının adının geçtiğini kaydedememiz gerekiyor. Açıkça görülmektedir ki, bu tanrıçanın isminin başındaki "h"

Eski Türklerde Umay Tanrıçası

sesi İran dillerinde ilave edilmiştir ve XI - XVII . yüzyıllarda yaşamış olan Azerbaycan şairlerinin eserlerinde bazen Umay yerine Humay kullanılması da bununla ilgilidir. Lakin bu tanrıça tamamen Türk kökenlidir.

Orhun - Türk yazılarında Umay İsminin kayd olunması da bunu onaylamaktadır. Bunun için de bazı araştırmacıların bu tanrıçayı köken olarak İran halklarına bağlamaları (8) kesinlikle doğru değildir. Rus araştırmacı lamı dan N.A.Alekseyev, Umay'm eski bir Türk tanrıçasının ismi olduğunu ve köken olarak da "Ay"dan geldiğini yazmıştır. (9). Bu fikrin ayrıca araştırılmaya ihtiyacı olsa da Yakutların Umay tanrıçasına atfettikleri "Ayı - Hıt" adıyla uyumlu olduğunu da belirtmek gerekir.

Antik çağda yaşamış olan Strabon'un şimdiki Azerbaycan arazisinde yaşamış olan Albanlar hakkında yazdığı "Onlar Ay tanrıçasına tapıyorlardı" cümlesinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Umay tanrıça isminin Türkçe "Ay"dan ortaya çıkması fikrini Rus bilim adamlarından V.Butanov ve bu konuda özel araştırmalar yapmış olan N.P.Direnkova adlı bir araştırmacı da savunmuş ve Umay kelimesinin eski Türk kökenli tanrıça adı olduğunu belirtmiştir (10)

Sonuç olarak Azerbaycan Türkleri arasında Umay veya Hmriay adlı tanrıçaya inancın olduğu anlaşılmaktadır.

Notlar

1. Traditsionnoye Mirovozreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri. Novosibirsk, 1989, s.166
2. Kızlasov L.R. K İstorii Shamanskikh verovaniy na Altayc. Kratkiye soobsheniya Materialnoy Kultun XXIX iom,Lcningrad, 1949. s.49
3. Tradilsionnoye Mirovozreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri. Novosibirsk, 1989, s.166
4. Abramzon S.M. Rojdeniye i detstvo Kirgizskogo rebyonka "Sboniik muzeya antropologu i eüiograiii Akademii Nauk SSSR" tam XII Moskova - Leningrad, 1949, s.98
5. Tradilsionnoye Mirovozreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri. Novosibirsk, 1989, s.166
6. F.İbrahimov. Melalden Kuş Figürleri. "Azerbaycan'ın Maddi Medeniyeti"X.cilt, Bakü, 1967
7. Priklonskiy V.A. Tri Goda v Yakutskoy Oblasti, "Jivaya Starina" dergisi, cilt 4 1986,s.65
8. Sagaliyev A.S.Miiblogiya i Verovaniya Altaytsev i Tsentralno - Aziatskiye Vliyaniya. Novosibirsk, 1989.s. 8

Vefa Rızayeva

9. Alekseyev N.A. Ranniye Formy Religii Tyurkoyazychnyh Narodov Sibiri. Novosibirsk 198CU.8

10. Dırenkova N.P. Umay v Kulte Tıreetskikh Plemen. Sbornik "Kultura i Pismennost Vosloka, tom 3. Bakı 1928, s. 134 - 139